

FYLKESMANNEN I HEDMARK
Landbruksavdelingen

Ta Hedmark i bruk!

Strategi for landbruksrelatert næringsutvikling
i Hedmark 2007-2009

Rapport nr. 01/07

FYLKESMANNEN I HEDMARK Landbruksavdelingen

Parkgt. 36 - 2317 Hamar
Telefon 62 55 10 00 – Telefaks 62 55 12 01

Rapport

Tittel: Ta Hedmark i bruk!	Rapport nr.: 01/07
	Dato: 02.03.2007

Forfatter(e): Margrete Nøkleby	Antall sider: 10
Prosjektansvarlig: Anne Kathrine Fossum	ISSN-nr: ISSN 1503-285X
Finansiering: Fylkesmannen i Hedmark	ISBN-nr: ISBN 978-82-92424-25-4

Sammendrag:

Ta Hedmark i bruk er en revisjon av gjeldende strategi for næringsutvikling i Hedmark "Strategier for landbruksrelatert næringsutvikling 2005-2008" (Rapport 06/04 Fylkesmannen i Hedmark). Dokumentet er et supplement og en utdyping av den gjeldende strategien, samtidig som det reflekterer signaler fra nasjonalt nivå. Dokumentet bygger på nasjonal strategi for næringsutvikling 2007-2009 "Ta landet i bruk!" og nye kriterier for fordeling av fylkesvise BU-midler.

Hovedmålet for landbruket i Hedmark er:

Hedmark skal øke sin andel av den landbruksbaserte verdiskapingen gjennom å utvikle landbruket og landbruksrelatert virksomhet i alle deler av fylket.

Strategien vil bygge opp under denne målsettingen ved å legge føringer for bruken av bygdeutviklingsmidlene.

Prosjekter prioriteres etter lønnsomhet, markedsmuligheter og -utsikter, økologisk produksjon, konkurransefortrinn, leveranser av fellesgoder, kostnadsreduksjon i volumproduksjon eller om prosjektet støtter opp om familiebruket.

4 emneord:

Bygdeutvikling, landbruk, tilleggsnæringer, tilrettelegging.

Referanse:

Nøkleby. M (2007). *Ta Hedmark i bruk!*

Innhold

	Side
<i>1 Bakgrunn</i>	3
<i>2 Innledning</i>	3
<i>3 Prosess</i>	3
<i>4 Mål og strategier for landbruksrelatert næringsutvikling</i>	4
<i>5 Mål for landbruksrelatert næringsutvikling i Hedmark</i>	4
<i>6 Fordeling av BU-midler mellom de ulike formål</i>	5
<i>7 Tradisjonelt jordbruk</i>	6
<i>8 Tilleggsnæringer og nasjonale programmer</i>	7
<i>9 Andre produksjoner og tjenester</i>	12
<i>10 Utviklings og tilretteleggingsmidler</i>	13

Foto: Bildene er tatt av Tordis Fremgården, Eiliv Sandberg, og Margrete Nøkleby

1 Bakgrunn

Ta Hedmark i bruk er en revisjon av gjeldende strategi for næringsutvikling i Hedmark ”Strategier for landbruksrelatert næringsutvikling 2005-2008” (Rapport 06/04 Fylkesmannen i Hedmark). Dokumentet er et supplement og en utdyping av den gjeldende strategien, samtidig som det reflekterer signaler fra nasjonalt nivå. Dokumentet bygger på nasjonal strategi for næringsutvikling 2007-2009 ”Ta landet i bruk!” og nye kriterier for fordeling av fylkesvise BU-midler. Dette legger viktige føringer for det landbruksrelaterte næringsutviklingsarbeidet i Hedmark.

2 Innledning

Hedmark er et Norge i miniatyr i landbrukssammenheng. Vi har alle produksjoner, nesten alle klimatiske, biologiske og topografiske utfordringer (kort veksttid, lite nedbør, mange rovdyr, flatbygder med stort produksjonspotensial, fjellbygder med gras som basis, stor landbruksbasert foredlingsindustri mm). Det er således stor variasjon i produksjon og produksjonsgrunnlag i fylket, noe som medfører at utfordringene er forskjellige i de ulike deler av fylket.

Landbruket er og har vært i kontinuerlig utvikling og omstilling, det er derfor viktig å støtte opp under en ønsket utvikling av landbruket og landbruksrelatert virksomhet i Hedmark.

Stor del av verdiskapingen skjer i områder der pantegrunnlaget ofte er vurdert for dårlig til å forsvare nødvendige investering til utvikling og omstilling. Bygdeutviklingsmidler og regionale utviklingsmidler er derfor spesielt viktig for å sikre utvikling i områder der pantegrunnlaget er lavt.

Strategien ”*Ta Hedmark i bruk!*” er et supplement til ”*Strategi for landbruksrelatert næringsutvikling 2005-2008*”, og erstatter den strategiske delen av Innovasjon Norges- og Fylkesmannens årlige handlingsplaner for bruk av BU-midler.

3 Prosess

Fylkesmannen i Hedmark har i samarbeid med Hedmark Bondelag, Hedmark Bonde- og Småbrukerlag og Innovasjon Norge utformet strategien ”*Ta Hedmark i bruk!*” for 2007-2009. Strategien er sendt på høring til kommunene, fylkeskommunen og næringsorganisasjonene.

4 Mål og strategier for landbruksrelatert næringsutvikling

Den regionale strategien for Hedmark skal reflektere de nasjonale målsettingene, samtidig som den skal tydeliggjøre de regionale valg og prioriteringer. Nedenfor følger korte sammendrag av nasjonale føringer, regionale valg og prioriteringer for Hedmark.

Ta landet i bruk – nasjonal strategi for landbruksrelatert næringsutvikling

Den overordnede strategien på nasjonalt nivå er:

Videreutvikle eksisterende og skape ny næringsvirksomhet med økt lønnsomhet, ved å ta i bruk mangfoldet av landbrukets menneskelige og materielle ressurser.

Det understrekes at arbeidet må ta utgangspunkt i de samlede ressurser som landbruket representerer i form av mennesker, materiell og natur. Videre skal det bidra til å opprettholde og videreutvikle produksjon av mat og kollektive goder (miljøverdier, kulturlandskap og kulturmiljøer). Landbruket skal bidra til nytenking, nyskaping og utvikling av levende bygdesamfunn. All virksomhet skal skje på en miljømessig og bærekraftig måte.

Den nasjonale strategien påpeker at likestilling og rekruttering, markedsorientering og nettverks- og kompetansebygging er sentrale hensyn i arbeidet med næringsutvikling.

Nasjonale satsingsområder er: Mat, økologisk matproduksjon og matforbruk, trevirke, bioenergi, reiseliv og opplevelsesproduksjon og Inn på tunet.

5 Mål for landbruksrelatert næringsutvikling i Hedmark

Hovedmål:

Hedmark skal øke sin andel av den landbruksbaserte verdiskapingen gjennom å utvikle landbruket og landbruksrelatert virksomhet i alle deler av fylket.

Vi må legge til rette for omstilling og utvikling av det tradisjonelle jordbruket i hele fylket, samtidig som det må skapes nye bedrifter eller innovasjoner innen alle de nasjonale satsingsområdene.

Hedmark har i stor grad en regional produksjonsfordeling, unntaket er Hedmarken som har alle produksjoner:

Nord-Østerdal: Skog og grovforkrevende husdyrproduksjoner er hovednæringsveier i dag. Et aktivt jordbruksmiljø har fokus på utvikling og omstilling. Landbruket har stor næringsmessig betydning i området.

Sør-Østerdal: Skogsdrift og noen store husdyrbesetninger er det som dominerer.

Melkeproduksjon er viktig som verdiskaper. Rovdyrproblematikken har imidlertid hatt stor innvirkning på utviklingen i husdyrbruket. Jordbruket har hatt en forholdsvis stor tilbakegang, men har likevel stor næringsmessig betydning i flere områder.

Glåmdalen: Distriktet har tradisjonelt hatt kombinasjonsbruk. Stor avvirking i skogen og planteproduksjon er det viktigste. Potetproduksjonen utgjør 34 % av landets produksjon. Planteproduksjonen dominerer i denne regionen.

Rovdyrene har hatt stor negativ innvirkning på utviklingen i husdyrbruket.

Hedmarken: I regionen er det intensiv produksjon og stor verdiskaping. Planteproduksjon er viktig, samtidig har regionen alle produksjoner og er den dominerende region når det gjelder lyse kjøttslag og grønn saker. Melkeproduksjon og kraftforkrevende produksjoner er viktige verdiskapere og har om lag samme størrelse. I regionen er det intensiv produksjon og stor verdiskaping.

Denne beskrivelsen viser at det er vanskelig å gjøre prioriteringer for Hedmark fylke som helhet. Prioriteringene for å nå hovedmålet for Hedmark innen tradisjonelt landbruk gjøres derfor regionvis.

6 Fordeling av BU-midler mellom de ulike formål.

Midler til utrednings- og tilrettelegging forvaltes av Fylkesmannen og må ha et omfang som gjør at det landbruksrelaterte næringsutviklingsarbeidet kan understøttes på vedtatte satsingsområder nasjonalt og regionalt.

De øvrige virkemidler forvaltes av Innovasjon Norge. I strategiperioden skal fordelingen være 1/3 til tilleggsnæringer og 2/3 til tradisjonelt landbruk. Det vil derfor være mulighet for å avvike denne fordelingen i enkeltår.

Generelle kriterier

I følge de nasjonale føringene skal følgende kriterier legges til grunn ved tildeling av BU-midler:

- økologisk
- økt lønnsomhet
- markedsmuligheter og –utsikter
- konkurransefortrinn
- leveranser av fellesgoder
- kostnadsreduksjon i volumproduksjon
- prosjekt som støtter opp om familiebruket

7 Tradisjonelt jordbruk

Hedmark har ambisjoner om å øke sin andel av jordbruksproduksjon i Norge. For å få dette til kreves det både en robust og framtidsrettet næring med omstillingsevne, kreativitet og innovasjonsevne. Produksjon skal som nå være fordelt over hele fylket. Den jordbruksbaserte næringsmiddelindustrien er stor i Hedmark. Det samme er utviklingsmiljøer knyttet opp mot denne industrien. Ut fra industrielle formål og i stadig større grad ut fra viktige miljøhensyn, vil den lokale råstofftilgangen til denne industrien være avgjørende. Det er viktig både å bygge opp under eksisterende jordbruksproduksjon, samtidig som det utvikles ny produksjon og nye produksjonsformer.

Kriterier og fordeling av BU-midler

For det tradisjonelle jordbruket er det utviklet kriterier for fordeling av midler mellom de ulike regionene. Kriteriene skal bidra til å underbygge både nasjonale og regionale føringer og målsettinger. Det er lagt vekt på kriterier som vektlegger distrikts- og produksjonshensyn med om lag lik verdi.

Følgende kriterier er brukt:

- brutto produksjonsverdi (produksjonshensyn)
- antall bruk med grovforbasert husdyrproduksjon (primært distriktshensyn)
- landbrukets andel av sysselsetting (distriktshensyn)
- sysselsetting i jordbruket (produksjonshensyn)

Fordelingen mellom regionene er etter dette satt til:

Glåmdal:	20%
Hedmarken	30%
Sør-Østerdal	15%
Nord-Østerdal	35%

Prioritering mellom produksjoner og i de ulike regioner

Vårt mål er å omstille og utvikle det tradisjonelle jordbruket i hele fylket. BU-midlene må derfor fordeles på en måte som reflekterer den tyngde produksjonen har i Hedmark. For strategiperioden skal fordelingen mellom de ulike produksjonene derfor ikke avvike vesentlig fra den faktiske produksjonsfordeling i Hedmark. Tabellen under viser hvordan verdiskapingen fordelte seg mellom regioner og produksjoner i 2002 (NILF notat 2004-10):

	Grovforbasert husdyrproduksjon	Kraftforkrevende produksjoner	Planteproduksjon (korn, poteter, grønnsaker og bær)
Hedmark	53	16	31
Glåmdal	16	13	71
Hedmarken	39	32	29
Sør-Østerdal	73	10	17
Nord-Østerdal	96	2	3

Tabellen viser at i Hedmark fylke utgjør grovforbasert husdyrproduksjon 53 %, kraftforkrevende produksjoner 16 % og planteproduksjon 31% av den totale verdiskapingen for jordbruket i Hedmark.

Tilskuddsatser

For midlene til tradisjonelt landbruk benyttes inntil 20% tilskudd opptil en kostnadsramme på 1 mill. kr. Deretter en sats på inntil 15% tilskudd. Maksimal tilskuddsramme settes til kr. 500.000,- .

Øvrige føringer

I tillegg skal følgende legges til grunn for prioriteringer:

- Unge brukere og kvinner prioriteres der prosjekter vurderes å være likeverdige.
- Gode økologiske prosjekter gis en spesiell prioritet for å bidra til at nasjonal målsetting nås.
- Tilpassning til nye krav og pålegg som gjelder produksjon og dyrehold
- Beiting er et krav for produksjoner der beiting er naturlig og mulig
- Kraftforbaserte produksjoner: Det gis ikke støtte til kraftforbaserte produksjoner i Nord-Østerdal. I øvrige regioner prioriteres ombygging, opprusting og tilpassning til nye krav for eksisterende driftsapparat framfor nyetableringer.
- Det er viktig å sikre utvikling også i sau- og geitenæringa. Forvaltningen (Fylkesmannen, kommunen og Innovasjon Norge) må arbeide for å få opp gode prosjekter. Sau- og geitenæringa er viktige i distriktssammenheng, og den samfunnsøkonomiske verdien vil i mange tilfeller veie tyngre enn den bedriftsøkonomiske. En kan derfor ikke legge like strenge lønnsomhetskriterier til grunn for vurderinger her som før øvrige produksjonsområder.

I tillegg vil det være produksjoner som ikke helt opplagt kommer inn under kategoriene grovfor, kraftfor eller planteproduksjon som f.eks pelsdyr. Det vil fortsatt være mulig å gi støtte slike næringer der det fra før er etablert og det er en naturlig produksjon i området.

8 Tilleggsnæringer og nasjonale programmer

Hedmark har gode forutsetninger for å lykkes med nye næringer. En rekke felles prosjekter er satt i gang/ settes i gang for å bygge opp under dette. Vi nevner bl.a ”*Mat i Hedmark*”, ”*Grønn Varme fra Hedmarksskogen*”, ”*Forrollhognaprojektet*” og ”*Seterprosjektet*”. Innen Interregsystemet etableres det prosjekter der landbruket har en sentral plass i forhold til nye næringer og støtte opp under eksisterende næringsvirksomhet som ”*Inn på tunet*”.

For økologisk produksjon og matforbruk vises til egen handlingsplan; ”*Økologisk produksjon og forbruk i Innlandet*”.

Landbruks- og matdepartementet har utarbeidet en egen handlingsplan for innlandsfisk. Hedmark vil bruke 2007 til å kartlegge og samordne sin satsning på Innlandsfisk.

Det settes av midler til landbruksrelaterte tilleggsnæringer gjennom bygdeutviklingsmidlene. I tillegg er det en rekke nasjonale og internasjonale programmer som kan benyttes ved utvikling av tilleggsnæringer for landbruket i Hedmark.

8.1 Bioenergi

Nasjonalt program: Bioenergiprogrammet

Program for økt verdiskaping innen bioenergi fra landbruket som skal stimulere til økt bruk av fornybare energikilder.

Mål:

Programmet skal stimulere jord- og skogbrukere til å produsere, bruke og levere bioenergi i form av brensel eller ferdig varme. I tillegg til å gi økt verdiskaping skal det legges vekt på de ringvirkninger og den kompetanseeffekt programmet kan bidra til.

Regionalt prosjekt: ”Grønn Varme fra Hedmarksskogen”

Mål:

Informasjon, kunnskapsformidling og nettverksbygging til offentlige og private aktører.

En overordnet målsetting innen 2010 er å heve bioenergibruken i Innlandet opp til 30% av stasjonær energibruk, tilsvarende om lag 1,5 TWh årlig. I tillegg er det et mål å bidra til etableringen av en biodrivstoffproduksjon på 30 millioner liter per år.

Grønn Varme har som målsetning å selv arrangere to regionale kurs årlig, i tillegg delta på andre arrangementer.

Det skal avholdes tre kurs rundt om i fylket om etablering av gardsvarmeanlegg i februar 2007. Dette vil kunne medføre økt søknadsaktivitet i programperioden.

Informasjon skjer gjennom nettstedet www.gronnvarme.no og kursvirksomhet.

Resultatmål pr år:

- 15 gardsvarmeanlegg
- 5 gårdanlegg/produsenteide anlegg for leveranse av fjernvarme (eks Rena leir)
- 1-2 større fjernvarmeanlegg årlig (som kan støttes av bioenergiprogrammet eller ENOVA). Det kan forventes tildels stor vekst i varmeleveransen fra disse i årene som kommer.

8.2 Mat

*Prosjektet "Mat i Hedmark" skal bidra til matmangfold, matglede og kvalitet og at produsentene skal føle stolthet.
Visjon for matprogrammet: Nye muligheter for norsk landbruk!*

<http://www.fylkesmannen.no/> under Mat i Hedmark

Nasjonalt program: Matprogrammet (VSP-mat)

http://www.invanor.no/templates/Page_Meta_64724.aspx

Programmet retter seg mot personer og bedrifter som ønsker å utvikle sin virksomhet. Mer konkurransekraftige og lønnsomme bedrifter er målet. Det gjelder også reiselivsbedrifter med matproduksjon.

Målet er å få frem flere profesjonelle matprodusenter som gir verdiskaping og arbeidsplasser i fylke. Det er viktig å få frem nye, ettertraktede produkter som forbrukeren er villig til å betale mer for. Å øke kjennskap til markedet anses som vesentlig for å kunne tilby det kunden vil ha.

I tillegg støttes tiltak for å øke kompetanse innen matproduksjon og foredling av spesialprodukter. Etablering av nye markedskanaler, produktutvikling, markedsundersøkelser og kompetanseheving osv. er mål for programmet og for aktiviteten i Hedmark. Det vil derfor være viktig å utvikle nettverk og fremme satsingen, ikke bare i Hedmark, men i Innlandet.

Det er et mål å få flere VSP- mat prosjekter til Hedmark, og å kunne gjøre matprodusentene mer konkurransedyktige og fremtidsrettet. Det bør både jobbes for å fremme spesialproduksjon av mat, såkalte nisjeprodukter, men også for å styrke og bevare de store produksjonene i Hedmark.

Resultatmål pr år:

- 15 søknader til VSP-mat / år
- Bedriftsetablering: 7 bedrifter i 2007, 8 bedrifter i 2008, og 9 bedrifter i 2009

Kompetanse

- Mat i Hedmark skal tilrettelegge for kompetanseheving
- Delta i utviklingen av Åker gård som et kompetansesenter innfor området mat.
- Sammen med Innovasjon Norge, Hamar og Oppland, arbeide for å få et Nav til Innlandet. Nav eies av Innovasjon Norge.
- Nav er i denne sammenheng et kompetansenav for småskalaprodusenter

Resultatmål:

2007: Utarbeide en handlingsplan for Nav Innlandet

2008: Etablering av Nav

2009: Videre utvikling av Nav

Nettverk:

”Mat i Hedmark” skal bidra til å etablere nettverk ut fra produsentenes behov eller behov identifisert av prosjektet.

Resultatmål:

- 2007: Pultostnetteverket har en målsetting om å bli brukereid i løpet av året.
Opprette et mat-nettverk for småskalabedrifter – en del av et Arenaprogram hos Innovasjon Norge.
- 2008: Mat-nettverket gjøres brukereid.
Det etableres et nettverk for takkebakst
- 2009: Nettverket for takkebakst gjøres brukereid

Distribusjonskanaler

Markedsadgang kan være en flaskehals for småskalaprodusenter/ produsenter av lokal mat. Innovasjon Norge har sterk fokus på design og markedsføring nettopp for å kvalitetssikre produktene og gjøre dem mer attraktive. Prosjektet ”Distribusjon Innlandet” resulterte i tettere samarbeid mellom flere eksisterende distribusjonsettverk.

Resultatmål:

- 2007: Etablere Bondens Marked i Hamar sentrum. Et samarbeid med Hamar Sentrumsforrening.
- 2008: Befeste og utvikle Bondens Marked
- 2009: Gjøre Bondens Marked enda bedre

Bygdeutviklingsmidler

Dersom et prosjekt faller utenfor målgruppen til matprogrammet kan det støttes med bygdeutviklingsmidler (BU-midler) når kravene der er oppfylt. Dette gjelder spesielt mindre prosjekter med hovedsakelig fysiske investeringer og lite fokus på myke investeringer som kompetanse, design og produktutvikling.

8.3 Landbruksbasert reiseliv

Det er utarbeidet en plan for reiselivet i Hedmark (Fylkesdelplan Reiseliv 2005-2008). Planen viser satsingsområder og skisserer konkrete tiltak.

De prioriterte områdene er: Utvikling av merkevaren Hedmark, produktutvikling, kompetanse, kvalitetssikring av produkter og leverandører, kompetanseheving innen markedsføring/salg og nettverksbygging. Landbruksbasert reiseliv er en integrert del av denne planen.

Det er inngått et partnerskap mellom Fylkesmannen, Hedmark Fylkeskommune, Innovasjon Norge, Regionrådene og Hedmark Reiseliv. Partnerskapet regulerer ansvar og oppgaver og samordning av virkemidler og finansiering.

Resultatmål pr år:

20 prosjekter i Hedmark

8.4 Inn på tunet

Mål:

Økt lønnsomhet gjennom langsiktige avtaler for gode kvalitetssikrede tjenester

<http://www.innpaatumet.no/>

”Inn på tunet”/”grønn omsorg” er tilrettelagte tilbud på gårdsbruk som omfatter tilbud til alle aldersgrupper. Dette er i hovedsak tjenestetilbud som rettes mot oppvekst/skole-, helse- og sosialsektor i kommunen. Tilbud kan også rettes mot barnevern, kriminalomsorg i frihet og helseforetakene. Gårds- og naturbarnehager, skolefritidsordninger og fritidstilbud for barn og ungdom er tilbud som retter seg mot private kjøpegrupper.

I Åsnes og på Hedmarken er det egne prosjektledere som jobber med å få frem flere gode prosjekter. I tillegg satses det på ”Inn å tunet” og ulike satsinger innen den grønne arena gjennom Interreg samarbeid. Dette forsøkes videreført i neste Interreg-periode.

Resultatmål pr år:

- 8 nye bedrifter med til sammen 10 årsverk

Kompetanseutvikling, informasjon og nettverk.

- Nettverk: Det satses på å bygge opp regionale nettverk for tilbydere; Hedmarken og Åsnes kommune har allerede etablert nettverk for tilbydere.
- Informasjon og kompetanseoppbygging
 - Årlig konferanse for politikere, tilbydere, kjøpergruppa og interesseorganisasjonene
 - Kontinuerlig informasjonsarbeid ovenfor kommunene og allmenheten

”Inn på tunet”-prosjekter fra Åsnes kommune og på Hedmarken gis en spesiell prioritet da det er prioriterte satsingsområder fra kommunene i disse områdene.

8.5 Trebasert innovasjonsprogram

Visjon:

”Norge skal være et forbilde i verdiskapende foredling og ny anvendelse av trevirke”

http://www.invanor.no/templates/Page_Meta_49887.aspx

Målet er å skape økt lønnsomhet i hele verdikjeden innenfor skogbruk og foredlingsvirksomhet og øke skogsektorens bidrag til mer bærekraftig produksjon og forbruk. Satsingen skal bidra til en mer robust primærnæring ved at økt trebruk bidrar til økt verdi for skogeierne. I den grad skogeierne også selv deltar i videreforedling av tømmeret vil programmet kunne spille en rolle i utviklingsprosjekter knyttet til dette. Satsingen vil også være viktig for arbeidsplasser i trelast- og trevareindustrien, som i utstrakt grad er distriktsbasert. I tillegg kommer de ringvirkninger som økt trebruk gir i hele verdikjeden.

Resultatmål pr år:

10 prosjekter i Hedmark

Satsningsområder er:

1. Industrielt byggeri

Kompetanse og IKT

Utvikling av nye konsepter for trebygg

Utvide bruken av tre kombinert med andre materialer

2. Treprodukter og tradisjonstre

Produkt- og konseptutvikling til forbruker

Økt bruk av lauvtrevirke både innendørs og utendørs

9 Andre produksjoner og tjenester

Ut over de prioriterte områdene kan det gis støtte til gode prosjekter som støtter opp om hovedmålet nasjonalt og regionalt.

10 Utviklings og tilretteleggingsmidler

Bruken av utviklings- og tilretteleggingsmidlene skal støtte opp under de prioriterte nasjonale satsingsområdene og prioriteringer i regionalt utviklingsprogram (RUP). Midlene skal primært brukes til:

- fellesprosjekter med andre aktører (partnerskap)
- støtte til infrastrukturtiltak (eks reiselivsplan for Hedmark)
- kompetanseutvikling (tilretteleggingstiltak)
- prosjekter for å høste erfaringer på nye områder

Vedlegg til strategien ”Ta Hedmark i bruk!” :

- *Strategiplan for landbruksrelatert næringsutvikling 2005-2008, FM-rapport nr. 06/2004*
- *Handlingsplan for økologisk produksjon og forbruk i Innlandet.*